

УДК 378(09):78

© Данилюк М.М., 2014 р.

<http://orcid.org/0000-0002-6322-7080>

М.М. Данилюк

**УНЕСОК ПРОСВІТНИЦЬКИХ
ТОВАРИСТВ У РОЗВИТОК ТА СТАНОВЛЕННЯ
МУЗИЧНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ НА
СЛОБОЖАНЩИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)**

У статті висвітлено діяльність музично-просвітницьких громадських товариств Слобожанського краю у контексті сприяння розвитку в регіоні професійної музичної освіти. Визначено, що найбільш відомими з них були «Харківське товариство любителів хорового співу, музично-благодійне товариство «Харківський музичний гурток», «Церковно-співоче товариство», Харківське Товариство поширення в народі грамотності. Підкреслимо, що завдяки ініціативі товариств у цей час з'являються короткотермінові курси нотної грамотності, хорового церковного та світського співу, згідно «Звіту про курси співацької грамотності», що були влаштовані в Харкові у 1917 р., головне завдання подібних курсів полягало в ознайомленні з хоровим мистецтвом відомих композиторів, таких як М. Березівський, Д. Бортнянський, М. Глінка, О. Даргомижський, М. Римський-Корсаков, П. Чайковський та ін. Розкрито форми організації музично-професійної освіти, а саме: оперні класи для дорослих, короткотермінові співацькі курси та курси нотної грамоти, класи хорового співу, а також музичні класи, що у подальшому були перетворені на окрему музично-педагогічну структуру – музичне училище, на базі якого було створено консерваторію.

Ключові слова: *просвітницькі товариства, музично-професійна освіта, Слобожанщина, форми музично-професійної освіти.*

В статті отражена деятельность музыкально-просветительских общественных организаций Слободского края в контексте содействия развитию в регионе профессионального музыкального образования. Определено, что наиболее известными из них были «Харьковское общество любителей хорового пения, музыкально-благотворительное общество «Харьковский музыкальный кружок», «Церковно-певческое

общество», Харьковское общество распространения в народе грамотности. Подчеркнем, что благодаря инициативе обществ в настоящее время появляются краткосрочные курсы нотной грамотности, хорового церковного и светского пения, согласно «Отчета о курсах певческой грамотности», которые были устроены в Харькове в 1917 г., главная задача подобных курсов состояла в ознакомлении с хоровым искусством известных композиторов, таких как М. Березовский, Д. Бортнянский, М. Глинка, А. Даргомыжский, Н. Римский-Корсаков, П. Чайковский и др. Раскрыты формы организации музыкально-профессионального образования, а именно: оперные классы для взрослых, краткосрочные курсы певцов и курсы нотной грамоты, классы хорового пения, а также музыкальные классы, которые в дальнейшем были преобразованы в отдельную музыкально-педагогическую структуру – музыкальное училище, на базе которого была создана консерватория.

Ключевые слова: *просветительские общества, музыкально-профессиональное образование, Слобожанщина, формы музыкально-профессионального образования.*

The article highlights the activity of musical and educational public associations of Slobozhanska land in the context of promoting development regional professional music education. It is determined that the most famous of them were “Kharkiv association of lovers of choral singing», «Musical and beneficial association», «Kharkiv musical group», «Church-singing association», «Kharkiv Association of spreading literacy among the people». We must emphasize that because of the initiative of associations at this time brief courses of musical literacy, choral church and secular singing were being appeared, according to the «Report about the singing literacy courses» that were established in Kharkov in 1917, the main task of such courses was to familiarize with choral art of famous composers such as M. Berezovsky, D. Bortnyansky, M. Glinka, A. Dargomyzhsky, M. Rimsky-Korsakov, P. Tchaikovsky and others. Forms of organization of musical professional education, namely opera classes for adults, short-term singing courses and courses of musical notation, choral singing classes and music classes are exposed and later were converted into a separate musical pedagogical structure – specialized music school, on the basis of which the conservatory was established.

Keywords: *educational associations, musical professional education, Slobozhanshchyna, the forms of musical professional education.*

Постановка проблеми. За умов розбудови суверенної, демократичної, незалежної Української держави наріла гостра суспільна потреба у

вирішенні питань збереження, поширення й засвоєння духовних надбань нації, підвищення культурно-освітнього рівня населення країни, виховання культурного та національно свідомого підростаючого покоління шляхом посилення культуротворчої функції освіти засобами музичного мистецтва.

Необхідність посилення у сучасних умовах музично-мистецької складової освіти у роботі з дітьми та молоддю відображено в освітніх нормативних документах: Законі України „Про освіту”, „Державних стандартах початкової та основної загальної освіти”, „Національній програмі патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства” тощо. Одним із шляхів вирішення накресленого у цих документах завдання вдосконалення музичної освіти учнів є звернення до історико-педагогічної спадщини, зокрема регіональної, у якій зосереджено досвід використання у навчально-виховному процесі музично-професійних закладів національно-культурних музичних традицій українського народу, досягнень вітчизняної музично-педагогічної науки та практики.

Вагомий внесок у становлення національної музично-професійної освіти в Україні зробили громадські організації та товариства, що опікувалися питаннями розповсюдження у народі музичного мистецтва. У педагогічній практиці Слобожанщини діяльність просвітницьких товариств набула активного розвитку наприкінці XIX – на початку XX ст., коли ними створювалися нові форми організації і методи музичної освіти, розроблялися й апробувалися прогресивні засоби музично-просвітницької діяльності, актуалізувалися питання підготовки національних професійно-музичних та музично-педагогічних кадрів.

Вивчення, аналіз та використання внеску просвітницьких товариств у розвиток музично-професійної освіти у Слобожанському регіоні наприкінці XIX – на початку XX ст. становить сьогодні значний науково-практичний інтерес.

Аналіз досліджень і публікації із проблеми. Висвітлення питань розвитку музичної освіти на Слобожанщині ґрунтується на музично-історичному доробку сучасних вчених (Л. Архимович, Л. Корній, І. Лисенко, Н. Московченко, А. Ольховський, Н. Фіндейзен, В. Шульгіна та ін.), у роботах яких закладено концептуальні засади вивчення історії музичного мистецтва.

Різні аспекти розвитку музичної освіти в Україні з історико-педагогічних позицій досліджували В. Іванов, І. Ларіна, О. Олексюк, А. Омельченко, В. Попова, О. Рудницька, Т. Танько, К. Шамаєва та ін. Вивченню теорії і практики розвитку музично-виконавської діяльності у різних регіонах України у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття присвячено праці М. Богданова, К. Вебера, О. Кононової, Є. Куришева, Т. Лаврищевої та ін.

У роботах Ю. Зильбермана, Л. Кауфмана, В. Кравця, І. Малишевського, О. Михайличенка, Ж. Хурсиної висвітленні віхи життєвого та творчого шляху відомих музичних діячів другої половини ХІХ – початку ХХ століття, суттєві аспекти їх просвітницько-педагогічної діяльності у сфері музичного виховання дітей і молоді, удосконалення змісту, форм і методів музичної освіти. Розвиток методик викладання музичних дисциплін простежено у працях Л. Арчажникової, Л. Баренбойма, Б. Землянського, Н. Д'яченка та ін.

Благодійна та музично-просвітницька діяльність громадських товариств у різних регіонах України неодноразово ставала предметом уваги таких науковців, як Р. Гарат, Л. Березівська, Т. Коломієць, О. Лисенко, О. Цапко та ін.

Аналіз наукового доробку вчених дає підстави для висновку, що проблема визначення внеску діяльності просвітницьких товариств у розвиток професійно-музичної освіти на Слобожанщині в досліджуваний період не була цілісно та ґрунтовно висвітлена.

Метою статті є визначення внеску просвітницьких товариств у розвиток музично-професійної освіти на Слобожанщині наприкінці XIX – на початку XX ст.; узагальнення різних форм музично-професійної освіти (короткотермінові співацькі курси та курси нотної грамоти, недільні курси, оперні класи для дорослих тощо); висвітлення динаміки розвитку під впливом діяльності найбільш відомої у регіоні громадської організації – харківського відділення Імператорського Російського музичного товариства (ІРМТ) – системи музично-професійної освіти: через організацію музичних класів

до створення музичного училища й відкриття на його базі консерваторії.

Виклад основного матеріалу. Аналіз досвіду становлення музично-професійної освіти на Слобожанщині наприкінці XIX – на початку XX ст. дає підстави для твердження про значну роль у цьому процесі громадських товариств та творчих об'єднань, яких у Слобожанському регіоні було чимало. Найбільш відомими з них були: Харківське товариство любителів хорового співу, музично-благодійне товариство “Харківський музичний гурток”, церковно-співоче товариство, Харківське Товариство поширення в народі грамотності. Завдяки їх ініціативі та плідній діяльності на Слобожанщині у досліджуваний історичний період апробувалися різні форми музичної освіти: оперні класи для дорослих, короткотермінові співацькі курси та курси нотної грамоти, класи хорового співу та ін.

Так, музично-благодійне товариство “Харківський музичний гурток”, що діяло з музично-популяризаторськими цілями, створювало для музикантів-аматорів умови для творчої самореалізації та професійного зростання шляхом організації різноманітних музичних заходів. Існування при товаристві великого симфонічного оркестру, оркестру мандоліністів та балалаєчників й хору забезпечувало можливість обирати для проведення таких заходів різноманітні музичні форми. Так, з початку існування й до 1889 р. товариством було організовано сім симфонічних концертів, чотирнадцять симфонічних музичних вечорів та сім благодійних концертів

на користь публічної бібліотеки, товариства грамотності, спілок нужденних студентів вищих закладів Харкова, дитячі музичні спектаклі [1; 2].

Діяльність товариства в напрямі розвитку музично-професійної освіти у Слобожанському регіоні відзначилася створенням оперних класів для дорослих, слухачі, яких опановували різноманітним і складним оперним репертуаром (А. Рубінштейн “Демон”, О. Аренський “Рафаель”, Дж. Верді “Травіата”, О. Даргомижський “Русалка”). Новою формою популяризаторської музично-освітньої діяльності були “оперні бригади”, які концертували у віддалених районах Слобожанщини та за її межами.

Активно діяло на Слобожанщині також товариство любителів хорового співу, при якому, з метою розвитку й розповсюдження співацького мистецтва «шляхом влаштування концертів і музичних зібрань», а також музично-педагогічної підготовки вчителів, було створено популярні в Харкові класи хорового співу [3, с. 6].

Помітний унесок у розвиток музичної освіти Слобідського краю на початку ХХ ст. зробили Харківське церковно-співоче товариство, що об'єднало відомих харківських керівників духовних хорів (М. Новікова, М. Ведринського, І. Туроверова, Ф. Корсуна, Г. Серікова), а також Харківське Товариство поширення в народі грамотності

Завдяки ініціативі товариств у цей час з'являються нові форми музичної освіти – короткотермінові курси нотної грамоти, хорового церковного та світського співу. Згідно “Звіту про курси співацької грамоти”, що були влаштовані в Харкові у 1917 р., головне завдання подібних курсів полягало в залученні народних мас до опрацювання певними музично-педагогічними знаннями та вміннями шляхом практичного ознайомлення їх з хоровим мистецтвом відомих композиторів. Курсантами вивчались хорові твори М. Балакірева, М. Березовського, Д. Бортнянського, М. Глінки, О. Даргомижського, М. Римського-Корсакова, П. Чайковського та багатьох інших композиторів, твори сучасних авторів, народні слобідсько-українські пісні [4, с. 2-3].

Підкреслимо, що найбільш значний вплив на розвиток музично-професійної освіти Слобожанщини протягом досліджуваного періоду мала музично-просвітницька та популяризаторська діяльність харківського відділення Імператорського Російського музичного товариства (ІРМТ), що сприяла виникненню та становленню системи музично-професійної освіти регіону – відкриттю у 1871 р. музичних класів, перетворенню їх у 1883 р. на музичне училище, створення на базі училища у 1917 р. консерваторії. Вважаємо за необхідне, у межах висвітлення порушеної у статті проблеми, присвятити особливу увагу розкриттю основних віх становлення цих структур професійної музичної освіти краю які отримавши розвиток наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., діють і по теперішній час.

Професійна підготовка виконавців-інструменталістів, співаків, учителів музики, диригентів була однією з важливих цілей діяльності харківського відділення ІРМТ від початку його існування. Під патронатом товариства діяли музичні класи, вечірні класи хорового співу при музичних класах, недільні курси. Відзначимо, що у музичних класах навчання було зорієнтовано на більш заможні верстви населення й передбачало поглиблену музично-професійну підготовку, тоді як вечірні класи та недільні курси мали на меті просвітницько-педагогічну діяльність із представниками сільського населення та малозабезпеченими громадянами.

Для занять зі слухачами запрошувалися найкращі педагогічні кадри міста: дисципліни теоретичного циклу викладав В. Бірюков, який очолював також і хорові класи; заняття з хорового співу проводив відомий харківський регент О. Літинський. Не можна не відзначити й плідну діяльність відомого музичного діяча, активного члена харківського відділення ІРМТ І. Слатіна. За його ініціативою учні музичних класів обов'язково відвідували масові музичні заходи, що організовувалися відділенням ІРМТ для слобожанської публіки – музичні концерти, де виконувалися твори вітчизняних (М. Глінки, М. Римського-Корсакова, А. Рубінштейна, П. Чайковського та ін.) та

зарубіжних (В. Моцарта, Дж. Россіні, Дж. Верді, Ж. Бізе, Д. Обера, Дж. Мейєрбера, Р. Вагнера та ін.) композиторів [5, с. 3-5].

Як зазначалося вище, у другій половині ХІХ ст. на базі музичних класів харківського відділення ІРМТ було створено музичне училище – музично-педагогічний заклад, де учні отримували одночасно загальну середню освіту та музично-професійну підготовку. Навчальний план уміщував два цикли дисциплін: «художній» (цикл музичної освіти) та «науковий» (загальноосвітній цикл). У процесі опанування художніх дисциплін учні навчалися грі на одному з оркестрових музичних інструментів: струнних, духових, ударних, фортепіано та органі, ансамблевій грі, співу, теорії та історії музики, а також сольфеджіо, основам хорового співу. Під час другого – загальноосвітнього циклу вивчали закон Божий, російську мову, арифметику, географію, загальну та російську історію, французьку, німецьку, італійську мови, краснопис [6, с. 42, 46].

За музичними спеціальностями, які існували в училищі, учні розподілялися на категорії: клас гри на фортепіано, клас співу; клас струнних інструментів: скрипки й альту, віолончелі, контрабасу, арфи; клас духових дерев'яних: флейти, гобою, фаготу, кларнету й духовних мідних: тромбону, труби, корнету; клас теорії музики. У 1896 р. було створено оперний клас, при училищі також діяли регентські класи та клас спільної гри, де закладалися навички акомпаніаторського мистецтва. Важливо також наголосити, що в училищі як закладі професійної музичної освіти діяв і педагогічний клас [6, с. 41–42].

Завдяки наполегливості, активності та ентузіазму директора музичного училища І. Слатіна у цьому навчальному закладі було зібрано високопрофесійний склад викладачів (К. Горський, С. Глазер, С. Дочевський, М. Новіков А. Юр'ян та ін.). Уважаючи музичну підготовку учнів своєю особистою справою, за яку вони несли персональну відповідальність, педагоги надавали велику увагу виробленню в учнів не тільки виконавських умінь, а й усебічному розвитку їхніх талантів.

Цікаво, що в навчально-виховний процес училища впроваджувалося багато нових для того часу форм музично-педагогічної взаємодії з учнями, які в подальшому склали основу музично-професійного навчання. Це й індивідуальні заняття з учнями, й публічні іспити-концерти, й численні позанавчальні форми (музичні вечори та ранки, учнівські змагання, зустрічі з відомими діячами, митцями, композиторами, офіційними особами) [6, с. 65–66].

Особливо слід відзначити музично-освітню позанавчальну роботу з учнями училища, що організовувалася під егідою просвітницької діяльності харківського відділення ІРМТ. Формами такої роботи були: камерні та квартетні зібрання, де музичні твори виконували в основному викладачі училища, а також симфонічні зібрання, тематичні концерти, присвячені пам'яті видатних композиторів, благодійницькі концерти, у яких брали участь не тільки викладачі, а й учні училища.

Варто підкреслити, що зазначені вище масові музично-просвітницькі заходи проводилися в основному силами симфонічного оркестру, який існував при харківському відділенні ІРМТ й до виконавського складу якого входили здібні учні музичного училища. Причому професійний рівень оркестру був настільки високим, що до концертних виступів залучалися також професійні музиканти із столичних оперних театрів. До репертуару симфонічного оркестру, окрім доробку іноземних композиторів (Л. Бетховен, Р. Вагнер, А. Дворжак, Ф. Мендельсон, В. Моцарт та ін.), обов'язково входили твори вітчизняних (О. Бородін, М. Глінка, М. Римський-Корсаков, М. Іпполітов-Іванов, М. Мусоргський, А. Рубінштейн, П. Чайковський та ін.), українських (Н. Падеревський, В. Сокальський) авторів, а також музичні твори, написані викладачами музичного училища [6, с. 93-94]. Це було свідченням того, що, незважаючи на „засилля” зарубіжної музики, викладачі училища розуміли значущість вітчизняної музичної спадщини, популяризували та пропагували твори вітчизняного мистецтва серед учнів училища та широких кіл населення.

Важливо наголосити й на тому, що популярність музичної освіти серед місцевого населення краю поступово зростала, що зумовило необхідність її поширення. У зв'язку з цим у 1917 р. на базі училища було створено консерваторію, діяльністю якою було відкрито нову сторінку в розвитку музичної освіти краю.

Консерваторія, як і музичне училище, надавала студентам загальну освіту в тому ж обсязі, однак зміст музичних дисциплін суттєво збагатився. Цей славетний музичний заклад готував віртуозних виконавців з гри на різних музичних інструментах, здатних, окрім роботи в оркестрах і хорах, до сольної музичної кар'єри, а також композиторів, музикознавців, теоретиків та оперних співаків. Чимало випускників консерваторії після закінчення навчання поповнили викладацький її склад. Багато з них стали засновниками нових відділень ІРМТ у різних містах України.

В цілому ж, проведений історико-педагогічний аналіз дає підстави для висновку, що розвиток музичної освіти на Слобожанщині відбувався наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. під впливом активної діяльності просвітницьких товариств, серед яких відзначалося відділення ІРМТ у Харкові. Протягом досліджуваного періоду товариства апробувалися різні форми музичної освіти: оперні класи для дорослих, музичні класи, недільні та короткотермінові курси, які можуть розглядатися як такі, що стали пов'язуючою ланкою між аматорською музично-просвітницькою діяльністю та новими ефективними формами професійної музичної освіти в регіоні.

У музичному училищі, що було організоване при харківському відділенні ІРМТ на основі музичних класів, учням надавалася повна середня освіта та фахово-музична підготовка. Учні училища активно залучалися до позакласної та позашкільної діяльності, що, окрім їхнього професійного зростання, забезпечувало популяризацію музичного мистецтва серед широких верств населення Слобідського краю.

Узагальнюючи, відзначимо, що накопичений на Слобожанщині досвід розвитку музичної освіти є значним та багатоаспектним, висвітлені вище питання діяльності просвітницьких товариств у напрямку сприяння музично-професійній освіті складають лише частину багатющої регіональної спадщини. Тому необхідним є подальший поглиблений аналіз музичного просвітництва та музично-педагогічної діяльності в закладах освіти краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Устав Харьковского общества любителей хорового пения. – Харьков в Университетской типографии. – 1885. – 11 с.
2. Театр и музыка // Харьковские губернские ведомости. – 1899. – № 338. – С. 3.
3. Отчет о деятельности Харьковского Общества любителей хорового пения за 1903 год. – Х., 1903. – 15 с.
4. ГАХО, ф. 200, оп. 1, д. 492, 26 л. – Отчеты по курсам певческой грамоты (1917 г.).
5. Отчет Харьковского отделения императорского русского музыкального общества и музыкальных классов за 1881–1882 год. – Х., 1882. – 45 с.
6. Отчет Харьковского отделения императорского русского музыкального общества и состоящего при нем музыкального училища за 1893–94 год. – Х., 1895. – 96 с.